

KIEZEN ZONDER TE VERLIEZEN

Hoogbaljuw Servaas Van Steelant en het Land van Waas, 1562-1585

René Vermeir en Sylvie De Smet

Er zijn in de geschiedenis van de Nederlandse Opstand vele gevallen bekend van prominente en minder prominente figuren die zich in een eerste fase hadden afgewend van het vorstelijk gezag en de kant van de Opstand hadden gekozen, om zich naderhand om politieke, religieuze en financiële redenen, of gewoon omdat de krijgskansen keerden, weer met de koning te verzoenen. Bekende casussen zijn deze van de Oranjegetrouwe stadhouder van Groningen en de Ommelanden, de graaf van Rennenberg, die zich na maandenlange onderhandelingen in 1580 weer aan de zijde van Filips II schaarde¹, en van de Gelderse stadhouder graaf Willem IV van den Bergh, die in 1583 opnieuw overging naar Spaanse dienst.² Ook de weifelingen van Gaspar Schetz bleven niet onopgemerkt. Deze thesaurier-generaal van Financiën koos in 1577 voor de Staten-Generaal, maar verzoende zich in 1579 met Farnese onder de belofte dat hij opnieuw zijn ambt zou kunnen uitoefenen.³

In de loop van Parma's Reconquista hebben wellicht vele tientallen politieke en militaire actoren op een gelijkaardige wijze hun rekening gemaakt. Sommigen, zoals Rennenberg, liepen daarbij door hun maatschappelijke positie erg in de kijker; anderen, actief op een plaatselijk of regionaal niveau, bleven onder de radar van de geschiedschrijving. Deze bijdrage is gewijd aan een figuur uit die laatste categorie, met name aan de Wase hoogbaljuw Servaas Van Steelant, die in de periode 1578-1583 blijk gaf van een wel erg grote ideologische wendbaarheid. Hij wisselde tweemaal van kamp en evolueerde van koningsgezind

---

¹ Een uitgebreide analyse en verklaring van het zgn. *verraad van Rennenberg* vindt men in V. Soen, *Vredehandel. Adellijke en Habsburgse verzoeningspogingen tijdens de Nederlandse Opstand (1564-1581)*, Amsterdam, 2012, pp. 11-25.

² J.S. Van Veen, 'De afval van graaf Willem van den Berg in 1583', *Bijdragen en mededeelingen Gelre*, 4 (1901), pp. 229-259.

³ H. De Schepper, *De Kollaterale Raden in de Katholieke Nederlanden van 1579 tot 1609. Studie van leden, instellingen en algemene politiek*, Leuven (onuitgegeven doctoraatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven), 1972, pp. 423-424.

ambtenaar naar trouwe pion van de Gentse calvinisten tot logistieke steun en toeverlaat van Alexander Farnese in het kader van de belegering van Antwerpen. De handelingen van Servaas Van Steelant kwamen reeds ter sprake in enkele studies.⁴ Bevindingen uit eerder onderzoek worden in dit artikel samengebracht en gecombineerd met nieuwe gegevens uit bronnen en literatuur, wat toelaat conclusies te formuleren rond onder meer de rol tijdens de Opstand van regionale sleutelfiguren en intermediaire instellingen, en de aanpak door Farnese van de herovering van het zuiden van de Nederlanden. Na een korte toelichting bij het ambt van hoogbaljuw in het Land van Waas en een situering van Servaas Van Steelant, zal worden nagegaan hoe en waarom hij ondanks conflicten met het hoofdcollege, en ondanks de machtsgreep door de Gentse calvinistische Republiek in het oostelijk deel van het graafschap Vlaanderen gevolgd door de komst van Alexander Farnese, er toch in slaagde om hoogbaljuw te blijven of opnieuw te worden. Een en ander zal worden geanalyseerd in samenhang met Farneses gestadige opgang in het zuiden van de Nederlanden en de politieke en militaire strategieën die hij aanwendde om een van zijn belangrijkste doelstellingen te bereiken, het op de knieën dwingen van het calvinistische bolwerk Antwerpen.

Kasselrij, hoofdcollege, hoogbaljuw

Kasselrijen waren intermediaire publiekrechtelijke instellingen in het graafschap Vlaanderen, gesitueerd tussen de lokale besturen en de graaf. Zeer algemeen zou men ze kunnen definiëren als plattelandsdistricten, door de graaf ingericht in functie van de uitoefening van zijn gezag. De kasselrij Land van Waas lag in het noordoosten van de huidige provincie Oost-Vlaanderen. Ze behoorde tot het Gents Kwartier en had als noordelijke grens de steden en Ambachten van Axel en Hulst. In het zuiden vormde de Durme de scheiding met het Land van Dendermonde, in het westen grensde het Land van Waas aan de kasselrij Oudburg, terwijl de oostelijke grens van de kasselrij werd gevormd door de Schelde. Aan de overkant van de stroom bevond zich het hertogdom Brabant, met de stad Antwerpen. De kasselrij bestond uit twee delen: de Keure en de Apanage. In de Keure oefende het hoofdcollege bestaande uit zeven hoofdschepenen in naam

---

⁴ S. De Smet, 'Voor de conservatie van den lande.' *Bijdrage tot het onderzoek naar intermediaire structuren in het graafschap Vlaanderen. Geschiedenis van het Hoofdcollege van het Land van Waas (1515-1700) en inventaris van het archief (1310-1796)*, Gent (onuitgegeven doctoraatsverhandeling Universiteit Gent), 2011, 2 dln; R. Jansen, *Servaas Van Steelant. Hoofdbaljuw van het Land van Waas (1562-1604)*, Leuven (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven), 1974.

van de graaf het opperste gezag uit, terwijl de Apanage uit juridisch onafhankelijke heerlijkheden bestond. Het Land van Beveren behoorde strikt genomen niet tot de kasselrij, maar had in de praktijk hetzelfde statuut als de Apanage. Deze beide gebieden kwamen na verloop van tijd steeds meer onder het gezag van het hoofdcollege. Het volledige ressort van de kasselrij werd aangeduid met de term "Generaliteit".

Het hoofdcollege bestond uit de hoogbaljuw en zeven hoofdschepenen, die voor het leven werden benoemd.⁵ Sinds 1518 werden ze bijgestaan door een pensionaris. Tot het begin van de zeventiende eeuw kwam in geval van een vacature, de benoeming van een nieuwe schepen toe aan de hoogbaljuw, weliswaar na voorafgaand advies van de zetelende schepenen.⁶ De twee traditionele opdrachten van het college waren bestuur en rechtspraak. Hoogbaljuw en hoofdschepenen stonden o.m. in voor de verspreiding van de vorstelijke ordonnanties, ze vaardigden eigen verordeningen uit en keken toe op de naleving van alle regels. Ze stelden de schepenen en griffiers aan in de Wase dorpen en oefenden het toezicht uit op hun bestuur. Het hoofdcollege verleende advies aan de Leden van Vlaanderen inzake fiscale aangelegenheden en organiseerde de bedieningen. Wanneer nodig werd het hoofdcollege door de landsheer ingeschakeld in het kader van de landsverdediging. De hoofdschepenen spraken tevens recht in civiele zaken, meestal in beroep maar in sommige gevallen ook in eerste aanleg. Inzake criminele rechtspraak werd de lage justitie in de kasselrij uitgeoefend door de dorpsschepenbanken; ernstige aangelegenheden waren een zaak voor het Leenhof, dat werd voorgezeten door de hoogbaljuw en bestond uit zeven 's gravenmannen, leenmannen uit de kasselrij die jaarlijks werden vervangen.

De hoogbaljuw werd door de vorst voor het leven benoemd. Hij was de schakel tussen de graaf en de kasselrij en was ook voor de ondergeschikte besturen veelal het aanspreekpunt van het hoofdcollege. Hij waakte erover dat de hoofdschepenen hun taken naar behoren vervulden, hij trad op als auditeur van de rekeningen van de Generaliteit en regelde de overdracht van lenen.⁷ Zijn belangrijkste opdracht situeerde zich op het vlak van de ordehandhaving en de

⁵ P. Decuyper, *Verbanning, onthoofding, ophanging of brandstapel? De veroordeelden van de Raad van Beroerten in het Land van Waas en de Vier Ambachten*, Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), 1994, p. 12.

⁶ S. De Smet, 'Voor de conservatie', I, p. 82.

⁷ Voorbeelden van de tussenkomst van de hoogbaljuw bij leenoverdrachten in R. Jansen, *Servaas Van Steelant*, pp. 14-16.

beteugeling van de criminaliteit, hij maande zowel het Leenhof als de kasselrij-schepenen.

Een machtige Wase familie

Servaas Van Steelant jr. (1533-1607) stamde uit een adellijke Wase familie waarvan de leden al sinds de vijftiende eeuw aanzienlijke ambten bekleedden. Zijn vader Willem Van Steelant (+1563) was heer van Wissekerke en erfachtig ontvanger van het Land van Waas, diens halfbroer Marc was van 1551 tot 1569 hoofdschepen in de kasselrij. Servaas' grootvader Servaas sr. (+1551) was naast erfachtig ontvanger van 1542 tot zijn dood eveneens hoofdschepen van Waas. Lodewijk Van Steelant (+1551), de broer van Servaas sr., was tussen 1523-1529 en 1532-1551 hoogbaljuw van het Land van Waas.⁸ Ook Servaas' overgrootvader Jan Van Steelant was van 1477 tot aan zijn dood in 1487 hoofdschepen van Waas. De familie Van Steelant was derhalve gepokt en gemazeld in het Wase bestuur en door en door vervlochten met het Bourgondisch-Habsburgs regime. Een van Servaas' voorvaderen, hoofdschepen Jan Van Steelant, moest zijn trouw aan Filips de Goede zelfs met de dood bekopen. Op 15 mei 1452 werd hij samen met zijn collega Pieter Vaenkin in Gent onthoofd omdat ze tijdens de Gentse Opstand van 1449-1453 aan de kant van de hertog waren blijven staan. Net voordien was ook de Wase hoogbaljuw Govaert Braem hetzelfde lot beschoren.⁹

De familie Van Steelant was op het einde van de vijftiende eeuw reeds vrij vermogend¹⁰, maar het huwelijk van Livina Van Steelant, de groot tante van Servaas, met de Gentse poorter (met Wase antecedenten) Lieven van Pottelsberghe, betekende een grote patrimoniale en professionele sprong voorwaarts. Lieven van Pottelsberghe stamde uit een adellijke familie die op zich al behoorlijk bemiddeld was¹¹, maar hijzelf beschikte over uitzonderlijke financiële, politieke en diplomatieke kwaliteiten die hem toelieten op enkele jaren tijd door te stoten tot het centrum van de macht in de Nederlanden.¹² Van 1508 tot 1523 was hij

---

⁸ S. De Smet, 'Voor de conservatie', I, pp. 348-350.

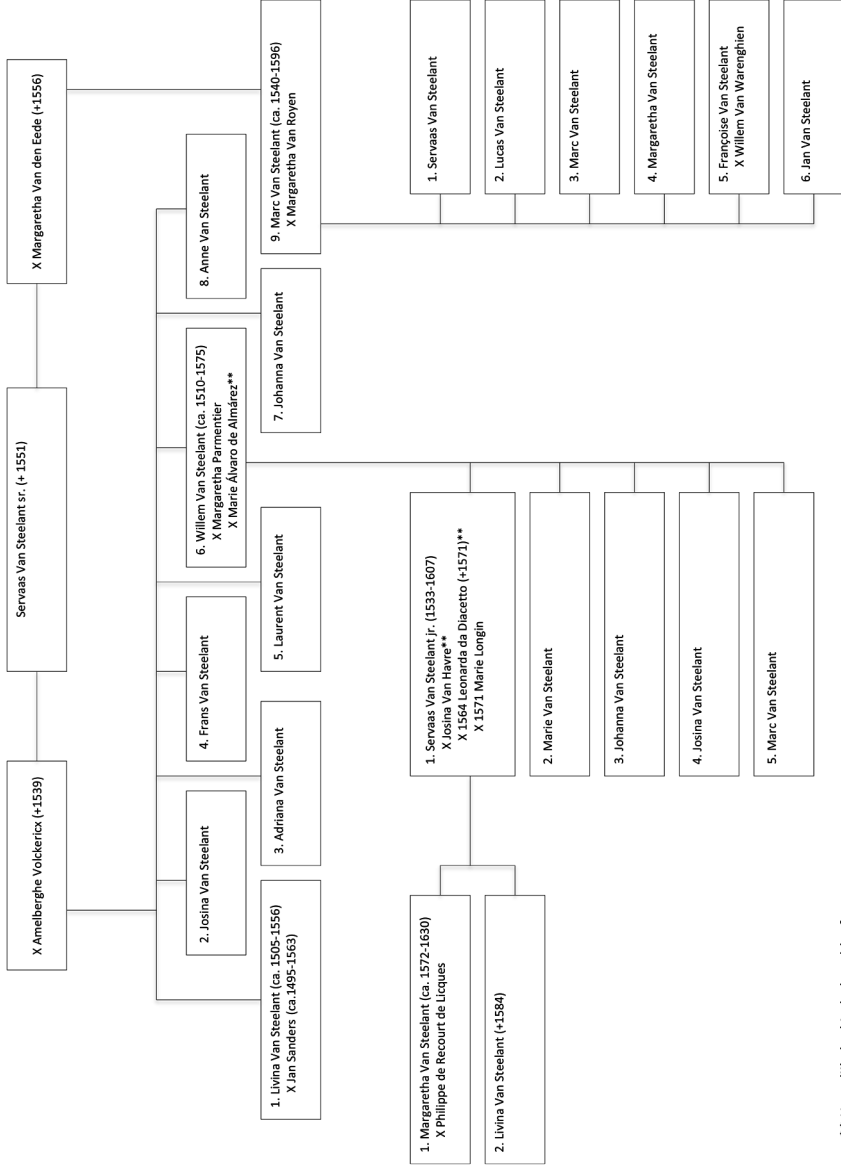
⁹ A.J.L. Van Den Bogaerde, *Het distrikt St. Nikolaas, voorheen Land van Waes*, dl. II, Sint-Niklaas, 1825, p. 115; J. Haemers, *De Gentse Opstand 1449-1453. De strijd tussen rivaliserende netwerken om het stedelijk kapitaal*, Kortrijk-Heule, 2004, p. 290.

¹⁰ P. Van Peteghem, *De Raad van Vlaanderen en staatsvorming onder Karel V (1515-1555)*, Nijmegen, 1990, p. 401; F. Buylaert, *Repertorium van de Vlaamse adel (ca. 1350-ca. 1500)*, Gent, 2011, pp. 655-662.

¹¹ F. Buylaert, *Repertorium*, pp. 563-564.

¹² H. De Ridder-Symoens, 'Lieven van Pottelsberghe en het onderwijs te Gent in de zestiende eeuw', dl. 2, *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent (HMGOG)*, XXXIV (1980), pp. 136-137.

Stamboom Servaas Van Steelant

** Huwelijk dat kinderloos bleef.

ontvanger-generaal van de beden in het graafschap Vlaanderen en hij combineerde dit tot 1518 met de ontvangerij-generaal van de vorstelijke domeinen in het graafschap.¹³ In 1509 werd hij boventallig en in 1514 gewoon raadsheer in de Raad van Vlaanderen.¹⁴ Van 1512 tot 1517 was hij hoofdschepen van het Land van Waas, in 1517 liet hij zich in deze functie vervangen om hoogbaljuw van de stad en het Land van Dendermonde te worden.¹⁵ Het cumuleren van al deze politieke en financiële mandaten liet hem toe op korte tijd een aanzienlijk fortuin te verwerven, dat hij via leningen ter beschikking stelde van de landsheer. Hij werd een vertrouwensman van de centrale regering en zelfs lid van de regeringsraad die in 1517 en in 1520 werd ingesteld om in afwezigheid van de jonge Karel de Nederlanden te besturen.¹⁶ Met zijn vermogen kocht Lieven van Pottelsberghe zich een omvangrijk onroerend patrimonium bij elkaar, waarvan het zwaartepunt zich situeerde in het Land van Waas.¹⁷ Eén van de belangrijkste onderdelen ervan was de heerlijkheid Wissekerke, die hij in 1516 aankocht en met toestemming van Karel V uitbreidde. In 1520 bekwam hij tevens van de keizer dat het ambt van ontvanger van de beden in het Land van Waas voor altijd zou verbonden zijn aan de heerlijkheid Wissekerke.¹⁸ Lieven van Pottelsberghe overleed in 1531 en finaal zou geen van de vijf kinderen uit het huwelijk hun moeder Livina Van Steelant overleven. De erfenis kwam in grote mate terecht bij haar broers en zusters en hun nageslacht. Haar broer Servaas sr. kreeg de heerlijkheid Wissekerke en het bijhorende erfelijk ontvangerschap. Na zijn overlijden in 1551 ging dit alles over op zijn zoon Willem, die op 17 november 1564 vastlegde dat de heerlijkheid en het erfelijk ontvangerschap na zijn dood zouden toekomen aan Servaas jr.¹⁹

¹³ H. De Ridder-Symoens, 'Lieven van Pottelsberghe en het onderwijs te Gent in de zestiende eeuw', dl. 1, *HMGOG*, XXXII (1978), p. 105, p. 107.

¹⁴ P. Van Peteghem, *De Raad*, p. 268.

¹⁵ F. Van Naemen (ed.), 'Chronique de François-Joseph de Castro', *Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas (AKOKW)*, 10 (1885-1886), p. 115.

¹⁶ P. Alexandre, *Histoire du Conseil Privé*, Brussel, 1893, pp. 18-23.

¹⁷ Een gedetailleerd overzicht van dit onroerend bezit in H. De Ridder-Symoens, 'Lieven van Pottelsberghe', dl. 1, pp. 108-116.

¹⁸ Rijksarchief Beveren (RABN), Hoofdcollege Land van Waas, nr. 1560.

¹⁹ Kasteel Wissekerke (KW), Vilain XIII, nr. 4468.

Servaas Van Steelant

Servaas was de oudste zoon van Willem Van Steelant en Margaretha Parmentier, die samen vijf kinderen hadden.²⁰ Uit de matrikels van de Leuvense universiteit blijkt dat hij zich daar in 1555 inschreef²¹, maar verdere bijzonderheden over zijn opleiding zijn niet bekend. Van Steelant huwde driemaal en gaf in zijn partnerkeuze blijk van een weloverwogen sociale en economische berekening. Zijn eerste echtgenote was Josina Van Havre, een dochter van Frans Van Havre, die van 1559 tot zijn dood in 1587 ontvanger-generaal van de Vlaamse beden was. Over dit huwelijk zijn verder geen bijzonderheden bekend²², maar door het voortijdig overlijden van de echtgenote hield het nauwelijks enkele jaren stand. In 1564 hertrouwde Servaas Van Steelant met Leonarda da Diacceto, de rijke weduwe van de Florentijnse koopman Bernardo Carducci. Het huwelijkscontract werd afgesloten in aanwezigheid van de bekende Antwerps-Florentijnse zakenman, geldschietter van Karel V en heer van Kruibeke Gaspar Ducci, en de consul van de Florentijnse natie te Antwerpen, Carlo di Rinuccini²³, wat goede relaties laat vermoeden tussen de familie Van Steelant en de Italiaanse koopliedengemeenschap in Antwerpen. Via dit huwelijk ontstond naderhand een persoonlijke band tussen Servaas Van Steelant en Jan van der Burch, deze huwde in 1566 immers met Margarita da Diacceto, een zuster van Leonarda. De vader van Jan van der Burch, Adriaan, was voorzitter geweest van de Raad van Vlaanderen en lid van de Raad van State²⁴; hijzelf was omstreeks deze tijd ontvanger van de exploitatie in de Raad van Vlaanderen.²⁵ In 1569 werd hij rekwestenmeester in de Grote Raad van Mechelen, in december 1584 kreeg hij op voorspraak van Alexander Farnese

²⁰ KW, Vilain XIII, nr. 4472b.

²¹ De matrikels van de Leuvense universiteit vermelden zowel een Servaas Van Steelant uit Gent (in 1550) als een Servaas Van Steelant uit Waasmunster (in 1555); E. Reusens, A. Schillings en J. Wils (eds.), *Matriecule de l'Université de Louvain*, IV, Brussel, 1961, p. 405 en p. 522. Het is aannemelijk dat de eerste vermelding wijst naar de zoon van Marc Van Steelant. Deze Servaas woonde inderdaad in Gent en werd er meermaals schepen, zowel van Gedele als van de Keure, en was van ca. 1575 tot 1590 ook ontvanger-generaal of ontvanger van het vorstelijk domein van Vlaanderen; Algemeen Rijksarchief (ARA), Rekenkamers, nrs. 2745-2752, 2753 en 2756-2760; Archives Départementales du Nord (ADN), Chambre des Comptes, nr. 4180. Marc Van Steelant was een halfbroer van Willem Van Steelant, de vader van de Servaas Van Steelant die in dit artikel centraal staat. De Servaas Van Steelant uit Waasmunster betreft met zekerheid de latere hoogbaljuw, aangezien die toen inderdaad te Waasmunster woonde (KW, Familie Vilain XIII, nr. 4472b).

²² Het wordt vermeld in ARA, Papieren van State en Audiëntie (Aud.), nr. 809/10 (verslag van een onderzoek naar Jan Van Havre dat dateert van na 1612).

²³ KW, Vilain XIII, nr. 44678; Over Gaspar Ducci, zie J. Denucé, *Italiaansche koopmansgeslachten te Antwerpen in de XVIe-XVIIIe eeuwen*, Mechelen, 1934, pp. 27-43.

²⁴ H. De Ridder-Symoens, 'Lieven van Pottelsberghe', dl. 2, pp. 253-258; P. Van Peteghem, *De Raad*, p. 274, p. 289.

²⁵ ADN, Chambre des Comptes, nr. 50, f. 11.

de functie van voorzitter van deze instelling. In 1593 benoemde Filips II hem tot hoofd-voorzitter van de Geheime Raad. Maar ook dit tweede huwelijk van Servaas Van Steelant duurde niet lang, in mei 1571 overleed Leonarda da Diaceto.²⁶ Nog hetzelfde jaar hertrouwde hij met alweer een interessante partij. Zijn derde echtgenote was Marie Longin, een kleindochter van de gewezen voorzitter van de Raad van Vlaanderen, Lodewijk van Heylwighen.²⁷ Haar vader Laurent Longin (+1553) was thesaurier-generaal geweest van de Raad van Financiën²⁸, haar oom Roland Longin was van 1550 tot zijn dood in 1571 voorzitter van de Rekenkamer van Brabant.²⁹ Middels zijn huwelijken heeft Servaas Van Steelant duidelijk geprobeerd zijn sociaal-economische positie te verstevigen en zich duurzaam te verankeren binnen de bestuurlijk-politieke elite, niet alleen van het graafschap maar ook op het bovengewestelijke niveau.

Hoogbaljuw van het Land van Waas

In juli 1562 werd Servaas Van Steelant door Filips II benoemd als hoogbaljuw van het Waasland.³⁰ Hij volgde Willem Van Waelwijck op, die wegens malversaties door de Raad van Vlaanderen uit zijn ambt werd ontzet.³¹ Op 31 juli 1562 legde hij de eed af voor de meiers en de schepenen van de Keuredorpen.³² Het is niet bekend hoe hij het ambt kreeg toegespeeld, maar wellicht zag de familie Van Steelant door het uitrangeren van Van Waelwijck haar kans schoon om na Lodewijk Van Steelant opnieuw een familielid op deze sleutelpositie te laten benoemen.

Servaas Van Steelant trad in dienst op een ogenblik dat de politieke en religieuze spanningen in de Habsburgse Nederlanden groeiden naar een climax. Hij liet zich in de uitoefening van zijn functie evenwel kennen als een gezagsgetrouwe en zelfs ijverige vertegenwoordiger van de vorst, zeker wanneer het de jacht op kettters betrof. Op 3 augustus 1564 werd bv. Jan Hendrickx, een afvallige priester, door het Wase Leenhof ter dood veroordeeld en in Rupelmonde op de brandstapel gezet “naer dat syn rechte vuyste was afgehouden”. Toen hij op doorreis was naar Antwerpen was Hendrickx in Daknam, op gevaar van diens eigen leven, door Van Steelant zelf gearresteerd. Het voorval kwam ter ore van

---

²⁶ KW, Vilain XIII nr. 4472a.

²⁷ KW, Vilain XIII, nr. 4471; P. Van Peteghem, *De Raad*, pp. 246-255.

²⁸ D. Coenen, 'Longin, Laurent', in *Nouvelle Biographie Nationale (NBN)*, 2, Brussel, 1990, pp. 262-264.

²⁹ D. Coenen, 'Longin, Roland', in *NBN*, 2, Brussel, 1990, pp. 264-265.

³⁰ Eerste rekening van Servaas Van Steelant als hoogbaljuw van het Land van Waas; ARA, Rekenkamers, nr. 14475, f. 1.

³¹ RABN, Hoofdcollege Land van Waas, nr. 3199, f. 39v.

³² F. Van Naemen, 'Chronique', 10, p. 165.

landvoogdes Margaretha van Parma, die het exemplarische optreden van de hoogbaljuw uitgebreid en tot tweemaal toe verhaalde in haar correspondentie met Filips II.³³ Toen de Beeldenstorm was losgebarsten, trof Servaas Van Steelant alle nodige schikkingen. Onmiddellijk nadat het nieuws het Land van Waas had bereikt, reisde hij, in de bewoordingen van de goed geïnformeerde Frans-Joseph de Castro “neerstelyk t’hove by de lantvoogdes Margarita van Parma ende den Grave van Egmont” om er zijn instructies te krijgen over hoe hij geacht werd te ageren. Terug in het Waasland riep hij een vergadering van de kasselrijraad samen, die besliste dat in elk dorp 25 of 30 mannen zouden worden samengebracht om de gemeenschap tegen eventuele beeldenstormers te beschermen. De hoogbaljuw kreeg bovendien een troepenmacht van 10 ruiters en 30 voetknechten onder zich om in heel de kasselrij te kunnen optreden; hij snelde er ook de magistraat van Hulst mee te hulp.³⁴ De maatregelen misten hun effect niet, het Land van Waas bleef grotendeels van de Beeldenstorm gespaard.³⁵ Ook de maanden nadien leek niemand in de kasselrij aanstalten te maken om zich te roeren; daartoe opgeroepen door de hoogbaljuw, legden alle leen- en achterleenmannen van het Land van Waas in februari 1567 opnieuw de eed van trouw af aan de landsheer.³⁶ Enkel de pensionaris van het hoofdcollege, de Gentenaar Pieter De Rycke, had voor de Hervorming gekozen en werd een van de calvinistische voormannen in zijn geboortestad. In juli 1567 werd hij door de Raad van Vlaanderen voor 50 jaar uit het graafschap verbannen.³⁷

³³ Margaretha van Parma aan Filips II, 13 augustus 1564; L.P. Gachard (ed.), *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas*, dl. I, Brussel, 1848, pp. 310-311. Margaretha van Parma aan Filips II, 8 oktober 1564; L.P. Gachard (ed.), *Correspondance de Marguerite d’Autriche, duchesse de Parme*, dl. III, Brussel, 1881, pp. 441-447. Het voorval wordt ook vermeld in J. Decavele, *De eerste protestanten in de Lage Landen. Geloof en heldenmoed*, Leuven, 2004, p. 131.

³⁴ F. Van Naemen, ‘Chronique’, 10, pp. 173-174; J. Decavele, *De eerste protestanten*, p. 229. François-Joseph de Castro (1688-1766) was hoofdschepen van het Land van Waas van 1719 tot 1761. Voor de redactie van zijn *Chronique* maakte hij uitgebreid gebruik van eigentijdse literatuur en bronnenmateriaal waarover hij kon beschikken. Doorheen zijn tekst duidt hij regelmatig aan welke passage gesteund is op welke bron.

³⁵ P. Decuyper, *Verbanning*, pp. 69-71; J. Scheerder, *De Beeldenstorm*, Bussum, 1974, pp. 117-120.

³⁶ Op 11 januari 1567 had de landvoogdes hiertoe het bevel gegeven (P. Bor, *Oorspronck, begin ende vervolgh der Nederlantsche Oorloghen*, dl. I, Amsterdam, 1621, f. 104v.). Het werd door Van Steelant afgekondigd in alle parochiekerken van het Waasland (F. Van Naemen, ‘Chronique’, 10, p. 175). De hoogbaljuw stelde over de eedaflegging een verslag op ten behoeve van de Raad van Vlaanderen; RABN, Hoofdcollege Land van Waas, nr. 2092. Zie ook J. Van Vlierbergh, *De Hervorming in het Land van Waas*, Sint-Niklaas, 1898, pp. 70-71.

³⁷ Hij werd een van de medewerkers van Willem van Oranje en speelde een belangrijke rol in o.m. de totstandkoming van de Pacificatie van Gent en de Unie van Utrecht. Bij de wetsverzetten van 1582 in het calvinistische Gent trad hij op als herekiezer. Zie over hem J. Decavele, *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen (1520-1565)*, dl. 1, Brussel, 1975, p. 105, en P.C. Molhuysen en P.J. Blok (eds.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, dl. III, Leiden 1914, pp. 1111-1114.

De oorlogsomstandigheden waarin de Nederlanden zich vanaf het einde van de jaren 1560 bevonden, lieten zich uiteraard ook in het Land van Waas gevoelen. Zowel de vorstelijke legereenheden als de bos- en watergeuzen spaarden het gebied niet, al leek in een eerste fase het grootste onheil aan de kasselrij voorbij te gaan.³⁸ Vooral ten noorden van het Waasland werd hevig gevochten, zeker toen de watergeuzen begin april 1572 Vlissingen veroverden en kort daarna Veere. De kasselrij leverde in het kader van deze en andere operaties logistieke ondersteuning aan Alva's troepen.³⁹ De hoogbaljuw scheen in militaire aangelegenheden het volle vertrouwen te genieten van de hertog, want die duidde hem aan als lid van een vierkoppige commissie die in maart-april 1569 de Zeeuws-Hollandse kustverdediging zou gaan inspecteren.⁴⁰ Ook nadien deed de hertog voor oorlogskwesties een beroep op Servaas Van Steelant: nadat de opstandelingen op 1 april 1572 Den Briel hadden ingenomen, stuurde Alva hem naar Zierikzee om er mee de verdediging van Schouwen en Duiveland te organiseren.⁴¹ Van Steelant werd, zoals vele andere gerechtsofficieren in de Nederlanden, door Alva ook ingeschakeld in de werkzaamheden van de Raad van Beroerten⁴², en hij deed blijkbaar nauwgezet wat van hem werd verlangd. A.L.E. Verheyden omschrijft hem zelfs als "één der meest slaafse knechten van de hertog".⁴³

³⁸ A. De Kraker, 'De woelingen der watergeuzen in het Vlaamse kustgebied. Een onderzoek naar hun akties in de Vier Ambachten en de gevolgen daarvan tussen 1572 en 1576', *Oudheidkundige Kring "De Vier Ambachten". Jaarboek 1980-1981*, Hulst, 1981, pp. 65-186; RABN, Hoofdcollege Land van Waas, nr. 1261.

³⁹ C. Rooze-Stouthamer, *De opmaat tot de Opstand. Zeeland en het centraal gezag (1566-1572)*, Hilversum, 2009, p. 95, p. 150.

⁴⁰ De voortdurende spanningen met Frankrijk en Engeland deden de regering in Brussel vrezen voor aanvallen vanuit zee, voor de invasie van kustgebieden en het doorsteken van dijken door de vijanden, zeker in het Zeeuws-Hollands deltagebied. Daarom werd groot belang gehecht aan de staat van de verdedigingswerken in die regio, wat ook blijkt uit de samenstelling van de commissie: Chiappino Vitelli was de *maestre de campo general* of op één na hoogste in bevel in Alva's leger, terwijl Gabrio Serbelloni de bevelhebber was van de citadel van Antwerpen en Bartolomeo Campi een van de voornaamste vestingbouwkundigen in Alva's dienst. Wellicht werd Van Steelant door Alva in de commissie benoemd omdat hij vertrouwd was met het dijkstelsel in de Scheldedelta, en omdat hij naast het Nederlands en het Frans ook het Italiaans machtig was. De hoogbaljuw was de auteur van het eindverslag van de missie. Over deze commissie-Vitelli en haar activiteiten, S. Groenveld en J. Vermaere, 'Zeeland en Holland in 1569', in C. Dekker e.a. (eds.), *Nederlandse historische bronnen 2*, Den Haag, 1980, pp. 103-175.

⁴¹ C. Rooze-Stouthamer, *De opmaat*, p. 156.

⁴² P. Decuyper, *Verbanning*, p. 80.

⁴³ A.L.E. Verheyden, 'De betwistingen rondom het voortbestaan der hoofdschepenen van het Land van Waas (11 t/m 25 februari 1580)', *AKOKW*, 57 (1951), p. 106.

In woelig water

De grote persoonlijke en politieke moeilijkheden voor de hoogbaljuw begonnen eind 1575, na de dood van zijn vader. Het kwam toen tot een krachtmeting tussen het hoofdcollege en de hoogbaljuw naar aanleiding van, alweer, het erfachtig ontvangerschap van de beden in het Land van Waas. Dat was immers al een tijdje een bron van conflict tussen de hoofdschepenen en de heer van Wissekerke. Tot 1520 was de organisatie van de inning van de beden een zaak van het hoofdcollege. De schepenen stelden een commies aan die voor rekening van de kasselrij en tegen een beperkte vergoeding, de inning op zich nam, waarna het hoofdcollege de zaak verder afhandelde met de ontvanger-generaal van de beden.⁴⁴ Zoals vermeld wijzigde dat in 1520, als gevolg van de creatie door Karel V van het erfachtig ontvangerschap voor de heren van Wissekerke, maar dat privilege werd na verloop van tijd niet meer door de hoofdschepenen aanvaard. In 1563 kwam het zelfs tot een proces tussen Willem Van Steelant – zijn zoon Servaas was net tot hoogbaljuw benoemd – en het hoofdcollege, maar de Raad van Vlaanderen stelde hem op 9 september 1564 in het gelijk. Tot groot ongenoegen van de hoofdschepenen – waaronder Servaas' oom Marc Van Steelant – bepaalde het hof bovendien dat aan de ontvangst de opbrengst van een veertigste i.p.v. een zestigste penning verbonden was. De uitspraak werd op 26 april 1567 in beroep bevestigd door de Grote Raad van Mechelen.⁴⁵ Na het overlijden van Servaas' vader eind 1575 kwamen de heerlijkheid Wissekerke en het erfelijk ontvangerschap via vererving toe aan de hoogbaljuw. Meteen maakten de hoofdschepenen groot misbaar, omdat ze van mening waren dat beide ambten onverenigbaar waren, niet in het minst omdat er dan een probleem zou ontstaan bij de afhoring van de rekeningen, aangezien de hoogbaljuw daardoor zowel rendant als auditeur zou zijn. Het leidde opnieuw tot een proces voor de Raad van Vlaanderen, dat niet beëindigd werd, wellicht als gevolg van de troebelen van de jaren nadien.⁴⁶ De verhouding tussen de hoogbaljuw en het hoofdcollege moet dan ook minstens als “gespannen” worden gekwalificeerd.

Het gekissebis aan de bestuurlijke top van de kasselrij viel samen met de chaotische situatie die in de Nederlanden heerste als gevolg van Requesens' overlij-

---

⁴⁴ Over de administratie van de bede-inningen, zie N. Maddens, *De beden in het graafschap Vlaanderen tijdens de regering van Karel V (1515-1550)*, Brussel, 1978, p. 318 e.v.

⁴⁵ ARA, Grote Raad voor de Nederlanden te Mechelen. Processen. Beroepen uit Vlaanderen. Ordinaris processen, nr. 889.

⁴⁶ KW, Familie Vilain XIII, nr. 2997d.

den. Muitende Spaanse troepen maakten Brabant en Vlaanderen onveilig, ze werden door de Brusselse Raad van State uitgeroepen tot rebellen en staatsvijanden.⁴⁷ Ook het Land van Waas werd in toenemende mate geconfronteerd met muiters.⁴⁸ Begin augustus trok een compagnie Spaanse ruiters plunderend door de kasselrij in de richting van Antwerpen.⁴⁹ Van Steelant zette met een boerenleger de achtervolging in, maar in de buurt van het Vlaams Hoofd, op Linkeroever, kregen de ruiters hulp van Spaanse soldaten uit de Antwerpse citadel. Ca. 80 van Van Steelants mannen lieten tijdens de schermutseling het leven.⁵⁰ De oplopende spanningen met de vorstelijke soldaten culmineerden op 4 november 1576 met de Spaanse Furie te Antwerpen. In het Waasland werden de dorpen Haasdonk, Burcht en Kruikeke platgebrand.⁵¹ De hoogbaljuw kwam onder toenemende druk te staan omdat hij er niet in slaagde de kasselrij te beschermen. Medio november gaf hij, wellicht om de vernieling van zijn eigendommen te vermijden, het slot Wissekerke over aan het Waalse regiment van Cristóbal de Mondragón en koos hij zelf het hazenpad richting Antwerpen. Van Steelant scheen echter niet te weten dat deze eenheid zich net voordien aan de zijde van de Staten-Generaal had geschaard.⁵²

Zijn weinig manhaftige houding werd hem zwaar aangerekend, zowel door de graaf van Roelux, gouverneur van Vlaanderen, als door de hoofdschepenen. Roelux noemde Van Steelant “ung traistre” en “la cause de la mort de beaucoup de paysans et de la destruction de plusieurs villaiges”.⁵³ Met instemming van de

⁴⁷ G. Janssens, ‘Van de komst van Alva tot de Unies, 1567-1579’, in *[Nieuwe] Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 6, Haarlem, 1979, p. 231.

⁴⁸ Gerónimo de Roda aan Filips II, 7 augustus 1576; L.P. Gachard (ed.), *Correspondance de Philippe II*, dl. 4, pp. 287-290.

⁴⁹ A. De Kraker, ‘De woelingen’ p. 152.

⁵⁰ F. Van Naemen, ‘Chronique’, 10, pp. 189-190.

⁵¹ F. Van Naemen, ‘Chronique’, 10, pp. 190-191.

⁵² Zie de resolutie van de Staten-Generaal van 20 november 1576, waarin genoteerd staat dat de eenheden van Mondragón de kant van de Staten-Generaal hadden gekozen en dat het slot Wissekerke door hen werd gecontroleerd. De vermelding in de resolutie dat Van Steelant “est prins prisonnier des nostres” is evenwel onjuist; N. Japikse, *Resolutiën der Staten-Generaal van 1576 tot 1609*, dl. I, 's-Gravenhage, 1915, pp. 63-64. De graaf van Roelux, gouverneur van het graafschap Vlaanderen, meldde de overstep van “les walons de Mondragon” in zijn brief aan Willem van Oranje dd. 19 november 1576 (www.historici.nl, databank correspondentie Willem van Oranje, brief 6164) alsook in zijn brief aan de Raad van State dd. 20 november 1576 (ARA, Aud. 1725/4, f. 325). Het feit dat eind 1576 de tekst van de Pacificatie van Gent in het Waasland niet werd gepubliceerd, was wellicht het gevolg van de ontreddering aan de top van de kasselrij. Ten onrechte zien S. Groenveld en J. Vermaere in het niet afkondigen van de Pacificatietekst een bewijs van het feit dat de hoogbaljuw de Pacificatie niet goed gezind was, Van Steelant was op dat ogenblik immers niet meer in functie. S. Groenveld en J. Vermaere, ‘Zeeland en Holland’, p. 132; P. Van Peteghem, ‘Vlaanderen in 1576: revolutionair of reactionair?’, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 89 (1976), pp. 349-350.

⁵³ Jean de Croÿ aan de Raad van State, 14 december 1576 (Aud. 1725/4, f. 340).

gouverneur stelden de hoofdschepenen nauwelijks enkele dagen na de feiten aan de Raad van State hun collega Antoon De Gruytere voor als vervanger van Van Steelant.⁵⁴ De voorlopige benoeming volgde op 26 november.⁵⁵ De hoofdschepenen hadden van de dramatische gebeurtenissen in het Waasland gebruik gemaakt om hun tegenstander te neutraliseren. En ze waren vastbesloten Van Steelant niet meer te laten terugkeren: in het voorjaar van 1577 verzochten ze de Staten-Generaal de schorsing van Servaas Van Steelant te verlengen en de benoeming van Antoon De Gruytere te bevestigen. Dit werd op 12 mei 1577 door de Staten-Generaal toegezegd.⁵⁶ Begin 1578 werd Van Steelant op last van de Staten van Vlaanderen gearresteerd en te Gent opgesloten.⁵⁷ Ook zijn echtgenote Marie Longin werd vastgezet, maar zij werd op 29 maart 1578 op bevel van aartshertog Matthias van Oostenrijk door de Gentenaars vrijgelaten. Ze diende een borgsom van 2.000 gulden en de kosten van haar gevangenschap te betalen.⁵⁸

Een berekend bondgenootschap

De Pacificatie van Gent maakte eind 1576 komaf met ruim vier jaar ellende in grote delen van de Nederlanden. Maar in Vlaanderen bracht het optreden van het calvinistische Gent snel nieuw onheil. Het aloude Kwartier kwam weer onder Gentse dominantie. Kloosters werden geplunderd en kerkelijke goederen werden in beslag genomen, ook in het Land van Waas. In augustus 1578 werd de abdij Baudeloo in Sinaai door Gentse calvinisten leeggeroofd en verwoest, enkele weken later ondergingen de abdij van Rozenberg in Waasmunster, het klooster van de Wilhelmiëten in Beveren en het klooster van de Predikherinnen van Temse hetzelfde lot.⁵⁹ Dit alles weerhield de voormalige hoogbaljuw er niet van te gaan onderhandelen met de Gentse stadsmagistraat. In de loop van 1578

⁵⁴ RABN, Hoofdcollege Land van Waas, nr. 1264.

⁵⁵ ADN, Chambre des Comptes, nr. 52, f. 206r-208r.

⁵⁶ RABN, Hoofdcollege Land van Waas, nr. 40.

⁵⁷ J.B. Blaes, *Mémoires anonymes sur les troubles des Pays-Bas (1565-1580)*, dl. II, Brussel, 1860, p. 205; F. Van Naemen, 'Chronique', 10, p. 192 en p. 193.

⁵⁸ KW, Familie Vilain XIII, nr. 4473.

⁵⁹ A. De Belie, *De Boudelo-abdij archeologisch onderzocht (de opgravingen vanaf 1971 tot 1986 op het terrein van de verdwenen abdij te Klein-Sinaai, Stekene)*, Belsele, 1997, p. 3; T. Van Driessche, 'De Spaanse gemeenschap in het Land van Waas tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648)', *AKOKW*, 104 (2001), p. 75 en p. 77; P. Janssens, 'De Wilhelmiëten te Beveren-Waas', *AKOKW*, 65 (1961), p. 268; P. De Pue, 'Het klooster van de Predikherinnen te Temse', *AKOKW*, 81 (1978), p. 65; F. Van Naemen, 'Chronique', 10, pp. 196-197; A. Desprez, 'De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek 1577-1579', *HMGOG*, 17 (1963), p. 175.

werd hij vrijgelaten, wellicht omdat de Gentenaars meenden dat ze via hem hun politieke greep op het Waasland konden versterken.

De belangen van beide partijen vielen samen. Servaas Van Steelant had een rekening te vereffenen met de hoofdschepenen die hadden bijgedragen tot zijn ontslag én die hem het ontvangerschap van de beden in het Land van Waas niet hadden gegund, en natuurlijk wilde hij graag in zijn ambt hersteld worden, terwijl het calvinistische Gent er systematisch naar streefde de zetelende schepenen in stads- en kasselrijbesturen te vervangen door medestanders, en daar kon Van Steelant toe bijdragen.⁶⁰ In oktober 1578 trok hij de manoeuvres hiervoor op gang, toen hij samen met afgevaardigden van enkele Wase dorpen een verzoekschrift opstelde geadresseerd aan het Gentse stadsbestuur, met de vraag het hoofdcollege eenvoudigweg af te schaffen. De argumenten die daarvoor werden aangehaald, waren o.m. de hoge kosten van de rechtsbedeling door het hoofdcollege, het feit dat het hoofdcollege als beroepsinstantie eigenlijk overbodig was aangezien men zich rechtstreeks kon wenden tot de Raad van Vlaanderen, de inheligheid van de hoofdschepenen, alsook het feit dat ze verordeningen oplegden zonder dat de mindere wetten hierover waren geconsulteerd. De Gentse Keure gaf gehoor aan de klachten en liet op 15 mei 1579 de Wase hoofdschepenen schorsen. Ongeveer op hetzelfde ogenblik werd Servaas Van Steelant door Gent opnieuw aangesteld als hoogbaljuw, en wel met uitdrukkelijke steun van Hembyze en het comité der XVIII, “par oubliance de tout le passé soubz promesse que ledict Steelandt leur ferait quelque bon tour”.⁶¹ Hij werd bovendien hoofdintendant van het leger in de kasselrij, d.w.z. dat alle versterkingen in het Land van Waas met inbegrip van de soldaten die er waren ingekwartierd, onder zijn bevel kwamen te staan, en hij kreeg een eigen compagnie ter beschikking.⁶² Niet iedereen in Gent vond dit eerherstel een goed idee, naar het oordeel van “plusieurs d’entre ledict peuple” was Van Steelant “trop espaignolizé, italienizé et catholizé” en viel er van de man niet veel goeds te verwachten.⁶³

⁶⁰ Een overzicht van wetsverzetten op last van Gent in J. Decavele (ed.), *Het eind van een rebelse droom*, Gent, 1984, p. 50, alsook in J. Decavele, *De eerste protestanten*, p. 272. In beide publicaties staat echter verkeerdelijk genoteerd dat het Wase hoofdcollege al op of kort na 18 november 1578 werd vervangen.

⁶¹ J.B. Blaes, *Mémoires*, dl. IV, p. 121; J. Van Vlierberghe, *De Hervorming*, p. 202; ARA, Rekenkamers, nr. 14.483.

⁶² F. Van Naemen, ‘Chronique’, 10, pp. 265-266; RABN, Hoofdcollege Land van Waas, nrs. 1829, 1830, 1832: rekeningen voorgelegd aan Jan de Lateur als gevolmachtigde van Servaas Van Steelant, hoofdintendant van het leger (1582-1583).

⁶³ J.B. Blaes, *Mémoires*, dl. IV, p. 121.

Toch handelde Servaas Van Steelant zoals hij dat geacht werd te doen. Hij ontving voortdurend orders van de Gentse magistraat⁶⁴, maar voor het uitschakelen van zijn opponenten in het Land van Waas had hij geen aansporingen nodig. Op 28 mei 1579 riep hij alle mindere wetten van de kasselrij samen te Wissekerke in de hoop dat ze mee het verzoek voor de afschaffing van het hoofdcollege zouden onderschrijven.⁶⁵ Het besluit van deze vergadering is niet bekend, maar het feit dat de dagen nadien stappen werden ondernomen om de mindere wetten in de kasselrij te vernieuwen, laat veronderstellen dat de lokale schepenen het plan van de hoogbaljuw niet genegen waren. Aartshertog Matthias gaf toestemming tot het vernieuwen van de plaatselijke besturen⁶⁶, waardoor Gent en de hoogbaljuw alle ongewenste elementen uit de subalterne wetten konden verwijderen. Op 26 juni 1579 convoceerde Van Steelant de nieuwe dorpsbesturen te Sint-Niklaas en ditmaal kreeg hij wel hun steun, waarna de calvinistische Republiek de landvoogd in naam van het Land van Waas verzocht het hoofdcollege af te schaffen.⁶⁷ Dit gaf aanleiding tot een lange procedure en een bitse woordenstrijd tussen de hoofdschepenen enerzijds en Gent en de hoogbaljuw anderzijds⁶⁸, met als hoogtepunt de organisatie in februari 1580, op last van Gent, van een grootscheepse rondvraag in de kasselrij. Tijdens deze enquête werden niet minder dan 408 Waaslandse schepenen en andere vooraanstaanden gehoord; de ondervraging werd telkens voorafgegaan door het afleggen van de getrouwheids-eed aan het nieuwe bewind.⁶⁹ De resultaten hiervan bevestigden de eerdere stelling van de (nieuwe) mindere wetten dat het hoofdcollege best werd afgeschaft.

De Raad van State naast Matthias volgde deze aanbeveling niet helemaal: het hoofdcollege werd niet afgeschaft maar de hoofdschepenen werden op 15 oktober 1580 vervangen. Het nieuwe hoofdcollege bestond uit Jan Van Steelant (baljuw van Wissekerke), Frans De Mets (schepenen van Waasmunster), Michiel Broers, Bernard Cant (schepenen van Melsele), Joos Van Damme (schepenen van Lokeren), Boudewijn Zaman (schepenen van Kemzeke) en Louis Thierins (tot dan

⁶⁴ Zie bv. de brief van Van Steelant aan Joos Borluut, 24 juli 1581; Ph. Kervyn de Volkaersbeke en J. Diegerick (eds.), *Documents historiques inédits concernant les troubles des Pays-Bas (1577-1584)*, dl. II, Gent, 1849, pp. 291-292. Joos Borluut was voorschepen van de Keure in 1580-1581; B. Vander Schelden, *De Gentse stadsmagistraat tijdens de calvinistische Republiek (1577-1584)*, Gent (onuitgegeven masterscriptie Universiteit Gent), 2010, p. 29. Verschillende minuten van brieven met bevelen van Gent aan de hoogbaljuw en het hoofdcollege van het Land van Waas in het Stadsarchief Gent (SAG), Geschreven brieven, reeks 3/1 (1583).

⁶⁵ F. Van Naemen, 'Chronique', 10, p. 201.

⁶⁶ R. Jansen, *Servaas Van Steelant*, p. 49.

⁶⁷ RABN, Hoofdcollege Land van Waas, nr. 676.

⁶⁸ RABN, Hoofdcollege Land van Waas, nrs. 40 en 676.

⁶⁹ A.L.E. Verheyden, 'De betwistingen', pp. 99-107.

griffier van het hoofdcollege), al is het niet zeker dat deze laatste ook effectief het mandaat heeft opgenomen.⁷⁰ Griffier werd Karel de Hertoghe. Het staat vast dat Jan Van Steelant – een verwant van de hoogbaljuw – en Louis Thierins geen calvinisten waren, en dat geldt ook voor de griffier Karel de Hertoghe en de hoogbaljuw zelf. Later zouden ze allen door Farnese immers worden herbenoemd. In de magistraten die in het heroverde gebied werden aangesteld, was weliswaar plaats voor voormalige politieke opposenten die zich met de vorst hadden verzoend, maar niet, tenzij bij grote uitzondering (indien er geen andere geschikte kandidaten voorhanden waren), voor bekeerde calvinisten⁷¹. Van Zaman kan eveneens worden vermoed dat hij katholiek was gebleven, in alle geval zou de landvoogd nadien nog van zijn diensten gebruik maken in het kader van het beleg van Antwerpen (cf. *infra*). Dit betekent dat het nieuwe hoofdcollege minstens ten dele bestond uit gematigde katholieken, en dat de vervanging van de hoofdschepenen bijgevolg geen reformatorisch doel diende. Ook in de verklaringen die de 408 Waaslanders hadden afgelegd, komt de godsdienstkwes- tie op een uitzondering na niet ter sprake, er zijn derhalve geen redenen om aan te nemen dat de eedaflegging van de nieuwe lokale besturen aan het nieuwe bewind moet worden gezien als een bewijs van het feit dat ze het calvinisme zouden genegen zijn, noch dat de nieuwe plaatselijke besturen in de kasselrij aanstuurden op een calvinisering van het hoofdcollege.⁷² Wat wel duidelijk het geval was, is dat door de operatie een aantal samenvallende belangen werden gediend. De Gentenaars, die samen met Van Steelant de nieuwe schepenen hadden aangeduid⁷³, dachten hun greep op het hoofdcollege te verstevigen en via deze instelling hun politieke, militaire en economische invloed in de kasselrij te kunnen versterken. De mindere wetten waren tevreden want ze verwierven meer zeggenschap in het hoofdcollege – verschillende van de nieuwe hoofdschepenen waren immers uit een lokale magistratuur opgeklommen. En ten slotte had Servaas Van Steelant zowel zijn gram gehaald als zijn positie versterkt: zijn vijanden waren uitgerangeerd en onder de nieuwe schepenen behoorden zowel Jan Van Steelant als Karel de Hertoghe tot zijn familie.⁷⁴

⁷⁰ F. Van Naemen, 'Chronique', 10, p. 253; J. Van Vlierberghe, *De Hervorming*, p. 211.

⁷¹ V. Soen, 'Reconquista and reconciliation in the Dutch Revolt: the campaign of governor-general Alexander Farnese (1578-1592)', *Journal of Early Modern History*, 16 (2012), p. 12.

⁷² Dat is wat wordt geponoerd door L. van der Essen, maar A.L.E. Verheyden heeft uitdrukkelijk het tegendeel onderstreept en hij brengt hiervoor overtuigende argumenten aan; L. van der Essen, *Alexandre Farnèse, prince de Parme, gouverneur général des Pays-Bas (1545-1592)*, dl. III, Brussel, 1934, p. 166, en A.L.E. Verheyden, 'De betwistingen', pp. 102-104.

⁷³ De commissarissen die de wetsvervanging hadden doorgevoerd stonden onder leiding van de Gentse voorschepen Joos Borluut (S. De Smet, 'Voor de conservatie', dl. I, p. 195).

⁷⁴ S. De Smet, 'Voor de conservatie', dl. I, pp. 384-387.

De hoogbaljuw wisselt van kamp

In de jaren dat het Land van Waas gedomineerd werd door het calvinistische Gent, toonden de hoogbaljuw en hoofdcollege zich volgzame uitvoerders van wat hen werd gevraagd, sporen van grote confrontaties zijn in dit onderzoek althans niet opgedoken, hoewel het katholicisme het in de kasselrij hard te verduren kreeg. Her en der werden de pastoors verjaagd⁷⁵ en diegenen die konden blijven werd een verbod op de publieke uitoefening van de katholieke eredienst opgelegd. Calvinistische predikanten kregen vrij spel.⁷⁶ Onder leiding van Van Steelant droeg de kasselrij o.m. bij tot de bevoorrading en inkwartiering van Staatse legereenheden⁷⁷; de hoogbaljuw voerde zoals vermeld zelf het bevel over de versterkingen in de kasselrij en hij beschikte over een eigen legereenheid. Daarnaast kreeg hij ook de verantwoordelijkheid over drie oorlogsbodems die op de Schelde lagen. Van Steelant liet niets onverlet om de indruk te wekken dat hij een trouwe aanhanger was geworden van Willem van Oranje. Onmiddellijk na de Franse Furie te Antwerpen haastte hij zich zelfs om de prins te melden dat de hertog van Anjou contact met hem had gezocht, maar dat hij daar zeker niet zou op ingaan zonder voorafgaandelijke toestemming van de prins.⁷⁸ Nochtans kwamen rond die periode geruchten op gang dat Van Steelant zijn overstap naar het Spaanse kamp aan het voorbereiden was. Willem van Oranje in hoogst eigen persoon maande de Gentenaars evenwel aan daar geen geloof aan te hechten, want hij zegde niet aan de oprechtheid van de hoogbaljuw te twijfelen.⁷⁹ De zenuwachtigheid in Staatse middens nam duidelijk toe want Farnese had onder-tussen her en der in het graafschap Vlaanderen posities ingenomen om de belangrijkste steden te isoleren en tot de overgave te dwingen. Al in februari 1583 waren soldaten van Farnese ingekwartierd op Waas grondgebied.⁸⁰ Eeklo en het Sas-van-Gent vielen in oktober 1583 in Spaanse handen.

⁷⁵ Dit was in Sint-Niklaas het geval in het voorjaar van 1579; F. Van Naemen, 'Chronique', 10, p. 201.

⁷⁶ Zie de vermeldingen in H. Van Goethem, 'Vrasene en Sint-Gillis-Waas, einde 16de eeuw: familiegeschiedenis in oorlogstijd', in B. Blondé, B. De Munck en F. Vermeylen (eds.), *Doodgewoon. Mensen en hun dagelijks leven in de geschiedenis. Liber Amicorum Alfons K.L. Thijs*, Antwerpen, 2004, p. 277.

⁷⁷ Zie de briefwisseling van de superintendent-generaal voor de bevoorrading van het Staatse leger, Arend Van Dorp, in juli-augustus 1582 en januari 1583 (Nationaal Archief Den Haag, Collectie Van Dorp, nrs. 115 en 226), alsook verschillende resoluties van de Staten-Generaal dd. 15 april 1583; N. Japikse (ed.), *Resolutiën*, dl. IV, p. 59 en p. 78 n. 2.

⁷⁸ Servaas Van Steelant aan Willem van Oranje, 19 januari 1583 (www.historici.nl, databank correspondentie Willem van Oranje, brief 7259).

⁷⁹ Willem van Oranje aan de schepenen, dekens en notabelen van Gent, 31 mei 1583 (www.historici.nl, databank correspondentie Willem van Oranje, brief 8759).

⁸⁰ H. Van Goethem, 'Vrasene en Sint-Gillis-Waas', p. 278.

Het was omstreeks die tijd dat Van Steelant het zekere voor het onzekere nam en zich opnieuw aan de kant van Filips II schaarde. Wellicht rekende hij erop dat indien hij spontaan zijn diensten aan de vermoedelijke nieuwe machthebber aanbod, hij zijn ambten en de daarbijkomende inkomsten zou kunnen behouden. Het is zelfs niet onwaarschijnlijk dat hij hiervoor in het geheim garanties had gekregen en dat de gesprekken hieromtrent al een tijdje aan de gang waren – de vermoedens van het voorjaar werden immers bewaarheid. Op 21 oktober maakte hij zich samen met een compagnie ruiters meester van het grafelijk kasteel van Rupelmonde, een sterke burcht met zeventien torens. Twee dagen later riep hij er de mindere wetten van het Waasland samen om over de situatie te beraadslagen. Gezien “den jegenwoirdighen allendighen staet vanden lande” en vooral gezien de “cleyne middele die daer es omme met wapenen tgewelt vanden leghere vanden edelen Prince van Parme liggheende tot Assenede te wederstane”, besloot de opmerkelijk eensgezinde vergadering een delegatie geleid door de hoogbaljuw naar Farnese te sturen om samen met afgevaardigden van de steden en Ambachten Hulst en Axel over de overgave van het Waasland te onderhandelen.⁸¹ Al op 26 oktober werd met Farnese een voorlopig verdrag gesloten, waarna de troepen van de landvoogd de controle over een aantal Wase versterkingen overnamen. Van Steelant nam ook het kasteel van Bornem in, aan de overkant van de Schelde.⁸² Het was op dat ogenblik dat men in Antwerpen en Gent lucht kreeg van wat in en rond het Waasland aan de hand was. Tot dan toe was men zich in beide steden van geen kwaad bewust en was men met de hoogbaljuw blijven corresponderen. Met name de bedreiging door Farnese van Sas-van-Gent gaf aanleiding tot een stroom brieven gericht aan de hoogbaljuw en het hoofdcollege met dringende opdracht de Sassevaart te verdedigen.⁸³ Het verraad van Van Steelant was uiteraard een regelrechte ramp voor de Opstand. Met de controle over het grootste deel van het Land van Waas, verwierf Farnese immers ook de controle over het verkeer over de Schelde. Het gebied was belangrijk voor de bevoorrading en inkwartiering van de troepen, en uiteraard was het de best mogelijke uitvalsbasis voor de belegering van Antwerpen.

⁸¹ RABN, Hoofdcollege Land van Waas, nr. 3199, f. 135v-136r; F. Van Naemen, ‘Chronique’, 10, pp. 266-267.

⁸² Farnese aan Filips II, 31 oktober 1583; J. Lefèvre (ed.), *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas*, dl. II, Brussel, 1953, pp. 417-418.

⁸³ SAG, Geschreven brieven, reeks 3/1 (1583), brieven dd. 24 en 27 augustus, 8 en 18 september, 1, 13, 21 en 22 oktober. Op 13 en 15 oktober 1583 beraadslaagden de Gentse schepenen over de bedreigingen in het noorden van het graafschap. Van Steelant kreeg opdracht om samen met de steden en Ambachten Axel en Hulst de verdediging van Sas-van-Gent te organiseren; SAG, Resolutieboeken van de Keure, reeks 107 nr. 3, f. 445-447.

De definitieve termen van het reconciliatieverdrag werden vastgelegd op 1 november 1583. Farnese bevestigde dat hij “en premier lieu pardonne et met en oubliance perpetuelle tout ce que jusques a oires ceulx du dit pays, villes, mestiers et autres cy dessus denommez peuvent avoir mesfaict durant ces troubles presentz et passez, les tenant d’icy en avant pour bons et loyaulx subiects”. Deze *oubli du passé* creëerde de voorwaarden voor een volledige politieke en confessionele verzoening. Bovendien garandeerde hij, zoals dat het geval was in de meeste van Farneses reconciliatieverdragen, dat de kasselrij alle rechten en vrijheden zou genieten zoals ze dat had gedaan onder Karel V.⁸⁴ Het katholicisme werd opnieuw de enig toegelaten godsdienst, maar de kasselrijbewoners die wilden vertrekken, kregen vier maand de tijd om hun goederen te gelde te maken en vervolgens het Waasland te verlaten. Indien ze dat verkozen, konden ze het beheer van hun goederen ook overlaten aan een zaakgelastigde.⁸⁵ Waaslanders die de zijde van de Opstand hadden gekozen en buiten de kasselrij verbleven, kregen eveneens vier maand de tijd om terug te keren. Gehoorzaamheid aan de koning en aan de Rooms-katholieke kerk waren de enige voorwaarden die werden gesteld, niemand zou worden vervolgd voor een zaak uit het verleden, noch in verband met de religie noch om politieke redenen. In april 1584 werd deze laatste termijn op verzoek van het hoofdcollege met twee maand verlengd.⁸⁶

De reconciliatie van het Land van Waas had uiteraard ook gevolgen voor het politiek personeel in de kasselrij. De sluwe hoogbaljuw bleef op zijn post, en hij kreeg zelfs een aantal bijkomende vergoedingen toegestopt⁸⁷, maar het hoofdcollege werd in de loop van de maanden nadien grotendeels vernieuwd. De hoofdschepenen Jan Van Steelant en Louis Thierins behielden hun ambt, maar de vijf andere schepenen benoemd in oktober 1580, werden vervangen door Cornelis De Neve, Erasmus Van Brakel en Gillis Verdonck, die in oktober 1580 waren afgezet, aangevuld met de nieuwkomers Willem Van Warengien en Filips Triest. Karel De Hertoghe bleef griffier; een nieuwe pensionaris werd voorlopig niet aangesteld.⁸⁸ Op een totaal van negen personen – zeven hoofdschepenen, de griffier en de hoogbaljuw – betekent dit zeven oudgedienden, het nieuwe college knoopte dui-

⁸⁴ V. Soen, ‘Reconquista’, p. 11.

⁸⁵ Dit *ius emigrandi* komt ook voor in andere, weze het niet alle reconciliatieverdragen die Farnese afsloot. V. Soen stelt dat, wanneer hij kon, de landvoogd probeerde dit recht niet toe te staan, en dat hij er aan de onderhandelingstafel slechts node mee instemde (V. Soen, ‘Reconquista’, p. 15). Nochtans stond hij in de onderhandelingen met het Wase hoofdcollege erg sterk en hoefde hij deze toegift helemaal niet te doen.

⁸⁶ F. Van Naemen, ‘Chronique’, 10, pp. 270-271 en p. 274; RABN, Hoofdcollege Land van Waas nr. 381, f. 1r.

⁸⁷ ARA, Aud. 1827/4, z.f. (4 november 1584); ARA, Aud. 728, f. 327 (15 november 1583).

⁸⁸ F. Van Naemen, ‘Chronique’, 10, pp. 272-279; RABN, Hoofdcollege Land van Waas nr. 381, f. 5r, 13v, 30v, 52r.

delijk aan met het recente verleden. Nieuwkomer Warengien was bovendien gehuwd met een nicht van de hoogbaljuw, en met Filips Triest werd een hoofdschepen benoemd die behoorde tot een vooraanstaande Gents-Wase familie met een lange staat van vorstelijke dienst. Na de overgave van Gent zou hij ook daar schepen worden. Eén van Filips' zonen was de latere bisschop Antoon Triest.⁸⁹ Met de installatie van het nieuwe hoofdcollege was de militaire en politieke controle over de kasselrij hersteld en kon Farnese zijn blik richting Antwerpen wenden.

Het Land van Waas en het beleg van Antwerpen

Begin juli 1584 arriveerde de landvoogd in het Land van Waas.⁹⁰ Met klokken-gelui werd hij ontvangen te Sint-Niklaas, een paar dagen later trok hij verder naar het kasteel van Beveren in Beverenbroeck om er het hoofdkwartier te vestigen van waaruit hij het beleg van Antwerpen zou leiden.⁹¹ Tot dusver kon hij tevreden zijn over de diensten die Servaas Van Steelant hem had bewezen. Gedurende de negen maanden dat de kasselrij opnieuw in Spaanse handen was, had de hoogbaljuw niets onverlet gelaten om Farnese ter wille te zijn, de landvoogd loofde de hoogbaljuw dan ook meermaals in zijn correspondentie met Filips II.⁹² Van Steelant zou op 2 juni 1584 zelfs een brief ontvangen van Filips II waarin die hem persoonlijk bedankte voor al zijn inspanningen.⁹³

En vorst en landvoogd zouden ook de weken en maanden nadien nog kunnen rekenen op de medewerking van het Land van Waas. De kasselrij zou immers een cruciale logistieke rol spelen tijdens het beleg van Antwerpen.⁹⁴ Een rechtstreekse aanval was door de natuurlijke verdediging die de Schelde bood en gezien de omvang en de imposante versterkingen van en de verdedigingsgordel rond de stad⁹⁵, geen optie. Bovendien beschikte het calvinistische bolwerk met o.m. fort Liefkenshoek over een aantal uitvalbases op de linkeroever van de Schelde. Om de tegenstander op de knieën te krijgen, koos Farnese daarom voor de isolering en de uithongering van de stad. Daarvoor moest hij het scheepsverkeer richting Antwerpen kunnen blokkeren, en om dit te realiseren diende hij de

⁸⁹ M. Cloet, 'Triest (Antonius)', in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 15 (1996), kol. 721-732.

⁹⁰ RABN, Hoofdcollege Land van Waas, nr. 381, f. 60v.

⁹¹ M. De Wulf, 'De verdedigingswerken uit de Spaanse tijd in en om het Waasland', *AKOKW* 80 (1977), p. 106; J. Van Roey, *De val van Antwerpen 17 augustus 1585 – voor en na*, Antwerpen, 1985, p. 74; H. Cools, *1584-1585. Tussen Reus en Geus: het Land van Beveren en het Beleg van Antwerpen*, Beveren, 1985, p. 7.

⁹² Zie o.m. Farnese aan Filips II, 1 december 1583; J. Lefèvre (ed.), *Correspondance*, dl. II, pp. 430-431.

⁹³ RABN, Hoofdcollege Land van Waas nr. 381, f. 49r.

⁹⁴ Bepaalde aspecten hiervan worden belicht in J. Van Goethem, *De rol van het Land van Waas in het beleg van Antwerpen*, Gent (onuitgegeven masterproef Universiteit Gent), 2010.

⁹⁵ J. Van Roey, *De val*, p. 48.

controle te verwerven over minstens de linker Scheldeoever zowel ten noorden als ten zuiden van de stad. Met de verovering van het fort Liefkenshoek op 10 juli 1584 was dit proces zo goed als volledig afgerond en kon Parma's grootse operatie worden ingezet.⁹⁶

Het Land van Waas leverde in het kader van deze operaties talloze hand- en spandiensten. De inwoners van de kasselrij werden ingeschakeld om dijken te verstevigen en verdedigingswerken uit te voeren. Korte tijd nadat de hoogbaljuw voor rekening van Farnese Rupelmonde had weten buit te maken, stelden Ser-vaas Van Steelant en het hoofdcollege arbeiders uit de naburige parochies ter beschikking voor het herstel van het Rupelmondse kasteel en de nabijgelegen haven, van waaruit het scheepsverkeer op de bovenloop van de Schelde kon worden gecontroleerd.⁹⁷ In februari 1584 stuurden ze 200 arbeiders naar Kieldrecht om er een versterking op te werpen⁹⁸, en ook na de inname van het fort Liefkenshoek vroeg en verkreeg Farnese dat arbeiders naar het gehavende maar strategisch zeer belangrijke fort werden gezonden om het te herstellen en te herbe-wapenen.⁹⁹

Het hoofdcollege leverde dus regelmatig mankracht voor allerlei opdrachten, maar veruit het grootste aantal werklieden werd ter beschikking gesteld voor de constructie van Farneses befaamde schipbrug. Om te verhinderen dat Hollandse en Zeeuwse schepen Antwerpen zouden bevoorraden via de Schelde, besliste de gouverneur-generaal in juli 1584 vanaf het fort Sinte-Marie te Kallo beide oevers te verbinden met een brug, deels bestaande uit 32 aan elkaar vastgehechte boten. Omdat de aanvoer van materiaal voor de schipbrug stroomafwaarts uit het pas veroverde Gent gevaarlijk was, aangezien men Antwerpen moest passeren, werd het plan opgevat een kanaal te graven van Kallo tot voorbij Stekene, waar aansluiting zou worden gemaakt met de Moervaart, die op haar beurt uitgaaf op de Sassevaart. Op die manier zou het transport vanuit Gent en het Vlaamse binnenland van hout, touwen, geschut en andere zaken die nodig waren voor de constructie, veilig en snel kunnen geschieden.¹⁰⁰ De ontwerper van de vaart was Boudewijn Zaman, landmeter te Sinaai en tijdens het Gentse bewind hoofdsche-pen van de kasselrij.¹⁰¹ De aanleg gebeurde onder supervisie van de hoogbaljuw.¹⁰² Volgens P.C. Bor werden niet minder dan 600 Waaslandse pioniers

⁹⁶ H. Cools, *1584-1585*, pp. 10-12.

⁹⁷ RABN, Hoofdcollege Land van Waas nr. 381, f. 15v.

⁹⁸ RABN, Hoofdcollege Land van Waas nr. 381, f. 20v.

⁹⁹ RABN, Hoofdcollege Land van Waas nr. 381, f. 62r.

¹⁰⁰ J. Van Roey, *De val*, pp. 74-75, en RABN, Hoofdcollege Land van Waas nr. 381, f. 88r-91v.

¹⁰¹ A.J.L. Van Den Bogaerde, *Het distrikt*, p. 220.

¹⁰² RABN, Hoofdcollege Land van Waas nr. 381, f. 88r, f. 91v.

gedurende drie maand continu voor de graafwerken ingezet.¹⁰³ In december 1584 was het kanaal klaar en kon met het transport van materiaal en de aanleg van de brug worden begonnen. Ook daarvoor leverde de hoogbaljuw werkvolk, ca. 100 timmerlieden afkomstig uit tal van dorpen in de omgeving werden maandenlang op de werf ingezet¹⁰⁴, tientallen schippers uit Temse, Rupelmonde, Lokeren, Moerbeke, Waasmunster en Daknam kregen van Servaas Van Steelant de opdracht zich ter beschikking van Farnese te stellen.¹⁰⁵

Ook nadat de schipbrug eind februari 1585 was afgewerkt, bleven Wase arbeiders ingezet worden voor de versteviging van de dijken en het opwerpen van allerlei verdedigingswerken¹⁰⁶, niet in het minst na de pogingen van de Antwerpenaren en de Hollands-Zeeuwse vloot in april-mei 1585 om de schipbrug te vernietigen en de omsingeling te doorbreken. Zo liet Farnese onmiddellijk na het beslissende treffen op de Kauwensteinse dijk eind mei 1585, 100 arbeiders uitrukken om de dijk te herstellen en de overstroming van het platteland benoorden Antwerpen te vermijden.¹⁰⁷

De Waaslandse mankracht was derhalve een belangrijke troef in de infrastructurele voorbereiding van het beleg. Ook voor andere aspecten speelde de bevolking uit de regio een aanzienlijke ondersteunende rol. Zo werden de inwoners in sommige gevallen bewapend en op dijken en in forten ingezet voor bewakingsopdrachten.¹⁰⁸ Maar wellicht de belangrijkste inbreng van de kasselrij bestond in de continue aanvoer van levensmiddelen voor de manschappen en de paarden en de zorg voor onderdak. In het register 1761 van het archiefbestand Hoofdcollege Land van Waas, staat over meerdere honderden folio's genoteerd hoeveel vlees, bier, brood, kaarsen, eieren, boter, kaas, brand- en timmerhout, haver, hooi en stro tussen oktober 1583 en mei 1585 door de kasselrij aan het leger werd geleverd.¹⁰⁹ Voor de hoogbaljuw en de leden van het hoofdcollege was de bevoorradings van de troepen in het Waasland een permanente zorg¹¹⁰, en ze stonden tevens in voor de coördinatie van de inkwartiering van soldaten. De inname van de kasselrij door Farneses troepen eind 1583 leidde in een eerste fase tot een eerder beperkte militaire aanwezigheid in het Land van Waas, naar schatting 1.500 manschappen werden in de kasselrij gelegerd, maar van het ogenblik dat Farnese

¹⁰³ P. Bor, *Oorspronck*, dl. III, f. 36v.

¹⁰⁴ RABN, Hoofdcollege Land van Waas nr. 381, f. 93v en f. 94r; P. Bor, *Oorspronck*, dl. III, f. 36v.

¹⁰⁵ RABN, Hoofdcollege Land van Waas nr. 381, f. 97v.

¹⁰⁶ RABN, Hoofdcollege Land van Waas nr. 381, f. 118r, 128r, 129r.

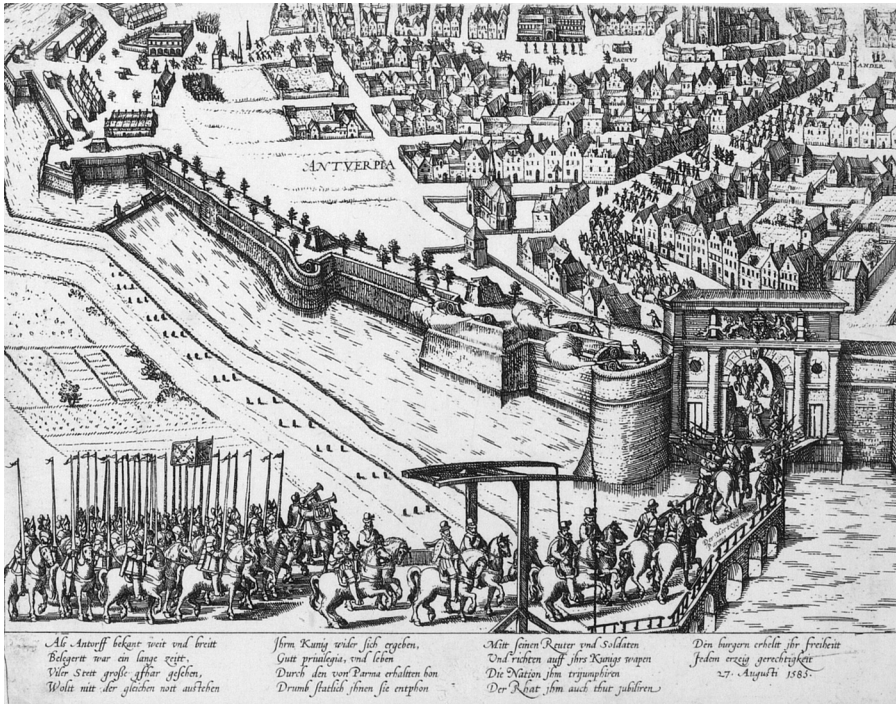
¹⁰⁷ RABN, Hoofdcollege Land van Waas nr. 381, f. 140v.

¹⁰⁸ RABN, Hoofdcollege Land van Waas nr. 381, f. 18r, 23v, 52v, 57v.

¹⁰⁹ RABN, Hoofdcollege Land van Waas, nr. 1761.

¹¹⁰ Zie bv. RABN, Hoofdcollege Land van Waas nr. 381, f. 16v, 17v, 18r, 59r, 103r, 104r, 111r.

zijn hoofdkwartier in Beveren had gevestigd en de voorbereidselen werden getroffen om Antwerpen op de knieën te krijgen, verzamelde hij tot ca. 10.000 infanteristen en 1.700 ruiters in de buurt. De meerderheid hiervan werd ook effectief in het Land van Waas ondergebracht. Het optrekken van de tentenkampen en de inkwartieringen bij inwoners van de kasselrij werden georganiseerd in samenspraak met de hoogbaljuw en het hoofdcollege, die zo de lasten wisten te spreiden en de hinder voor de lokale bevolking probeerden te beperken.¹¹¹

*Als Antwerp bekeert weit und breit
Belagert war ein lange zeit.
Vier Sont gressle yhar geflohen,
Woltu mit der gleichen wort auflehen*

*Item König wider sich ergeben,
Sint privilegia, und leben
Durch den von Parma erhalten kon
Drum stultich sinen sit entlehen*

*Mit seinen Reuter und Soldaten
Und trachten auff ihrs Königs wagen
Die Nützen ihm erzuempfen
Der Reut ihm auch thur zahlen*

*Den burgers erhebt ihr freiheit
Jeden erzeit gerechtigen
27. Augusti 1585.*

*Intocht van Alexander Farnese en zijn gevolg te Antwerpen, 27 augustus 1585.
Ets door Frans Hogenberg.*

Besluit

Wat kan nu worden opgemaakt uit de analyse van de lotgevallen tussen 1562-1585 van het Land van Waas in het algemeen en van hoogbaljuw Servaas Van Steelant in het bijzonder? In eerste instantie is het opvallend hoe groot het gewicht wel kon zijn, onafhankelijk van de soms drastisch wijzigende politieke

¹¹¹ J. Van Goethem, *De rol*, pp. 92-95.

omstandigheden, van figuren uit de regionale bestuurlijke elite. Erfgenamen van de macht, goed geconnecteerd met de hogere échelons van de staat, en als geen ander op de hoogte van het reilen en zeilen in hun regio, konden ze regimewisselingen overleven en dankzij hun cliëntëlnetwerken, relaties en terreinkennis blijvend hun invloed laten gelden. Ondanks de in principe zeer diepe politieke en religieuze tegenstellingen zagen de Gentse calvinistische machthebbers in Servaas Van Steelant een uitermate nuttig instrument om het Land van Waas onder controle te krijgen. In ruil voor het baljuwsambt en enkele bijkomende mandaten (en de daarbij horende bronnen van inkomsten) én het elimineren van zijn Wase tegenstanders, was Van Steelant graag bereid om de kasselrij in het Staatse gareel te laten lopen. En het was wel degelijk Van Steelant die daarvoor kon zorgen, het was onmiskenbaar door zijn toedoen dat Gent zonder al teveel moeite en kosten – militaire dwang was niet nodig – het Waasland kon gaan domineren. Van veel minder belang was de vervanging van de hoofdschepenen en de mindere wetten in 1580. Deze operatie versterkte wellicht veel meer zijn positie dan deze van het nieuwe bewind, want Van Steelant drukte overduidelijk zijn stempel op de nieuwe schepenbanken. Het was niet zo dat als gevolg van deze wissels de calvinisten de touwtjes in handen kregen.

Een tweede aspect dat in het oog springt, is dat de lokale bevolking en de mindere wetten de beide wisselingen van de macht vrij onbewogen leken te ondergaan. Hoewel de Opstand in het Waasland maar op weinig enthousiasme kon rekenen en de Hervorming er vóór 1578 nauwelijks een voet aan de grond had gekregen, werd het nieuwe gezag er niet betwist. Evenmin, maar het is een facet dat zeker verder onderzoek verdient¹¹², zijn er aanwijzingen dat, ondanks de repressieve maatregelen tegen het katholicisme en de aanwezigheid van calvinistische predikanten, in de jaren 1578-1583 het calvinisme in het gebied is kunnen doordringen. Anderzijds verliep ook de terugkeer naar het vorstelijke kamp eind 1583 opmerkelijk vlot. Van Steelant ondervond nauwelijks of geen protest toen hij de hoofdschepenen en de mindere wetten voorstelde om toenadering te zoeken tot Farnese, al was het natuurlijk ook duidelijk dat verzet tegen de vorstelijke troepen zinloos zou zijn. Net zoals bij de Staatse machtsovername enkele jaren voordien en de installatie van Van Steelant als vertegenwoordiger van het nieuwe bewind, was de Reconquista door Farnese schijnbaar iets dat de lokale bevolking en haar bestuurders overkwam eerder dan dat het een situatie was waar naar werd gestreefd. Was het vooruitzicht van het herstel van het katholi-

---

¹¹² Zie enkele aanduidingen, vnl. voor de naburige stadjes Hulst, Axel en Eeklo, in J. Decavele, *De eerste protestanten*, pp. 219-239, en vooral in J. Van Vlierberghe, *De Hervorming*, pp. 221-232.

cisme in het Waasland een element dat Farneses prompte oprukken in het gebied mede verklaart? Het is mogelijk dat dit een belangrijke overweging was in hoofde van een bevolking die van oudsher met de Roomse kerk verbonden was, maar toch werd in de brede lagen van de Wase gemeenschap niet openlijk kamp gekozen. Wellicht was de grootste bekommernis in deze bij uitstek rurale kasselrij het dagelijkse overleven en bestonden er bij wijzigende omstandigheden geen onoverkomelijke bezwaren tegen een overstap naar de andere kant. De enige politieke strijd die had plaatsgevonden, kaderde eerder in een krachtmeting op niveau van de kasselrij, tussen Van Steelant en enkele figuren uit de regionale elite met wie hij al enige tijd een rekening te vereffenen had.

Ten slotte illustreert (ook) deze Wase casus de pragmatische aanpak van Alexander Farnese. Hij stelde soepele reconciliatievoorwaarden voor, en ook naar het politiek personeel toe toonde hij zich erg inschikkelijk. Enkele hoofdschepenen werden weliswaar bedankt voor hun diensten, maar vervolgens werd overgegaan tot de orde van de dag. Om dezelfde redenen als enkele jaren voordien, bleef Van Steelant zitten waar hij zat. Dat de hoogbaljuw Oranje, de Staten-Generaal en de Gentse calvinistische Republiek had gediend, was voor Farnese op zich geen probleem, als hij zich maar politiek en militair wilde inschakelen in het offensief tegen de opstandelingen. De landvoogd besefte wellicht terdege dat dit in de gegeven omstandigheden het meest haalbare scenario was, een alternatief voor Van Steelant was immers niet meteen voorhanden. En hij zou met Van Steelant inderdaad niet bedrogen uitkomen. Op korte tijd ontpopte de hoogbaljuw zich als zijn logistieke steun en toeverlaat in het Waasland. De realisatie van de befaamde schipbrug was niet mogelijk geweest zonder de erg actieve inzet van Van Steelant en het hoofdcollege, de inspanningen van het Waasland hebben een belangrijk aandeel gehad in de overgave van Antwerpen, die getekend werd op 17 augustus 1585.

Toen Farnese zich in de ochtend van 27 augustus 1585 vanuit Beveren richting Antwerpen begaf om er een triomfantelijke intocht te houden, hield hij halt aan het kasteel Wissekerke om er Servaas Van Steelant te begroeten en met hem het glas te heffen.¹¹³ De hoogbaljuw voelde zich wellicht erg verguld door dit voorname bezoek, waarmee Farnese uitdrukkelijk zijn erkentelijkheid betuigde voor zijn inzet tijdens het lange beleg. Samen trokken ze verder naar de Scheldestad.

---

¹¹³ RABN, Hoofdcollege Land van Waas nr. 381, f. 160r.

Wat er door z'n hoofd speelde op het ogenblik dat hij in het gevolg van de landvoogd Antwerpen via de Keizerspoort binnentrok, is uiteraard niet te kennen, maar het is niet onmogelijk dat de hoogbaljuw zichzelf feliciteerde met de keuzes die hij had gemaakt en meende dat zijn toekomst nu wel verzekerd was. En hij zou dan wel degelijk gelijk hebben gehad. Servaas Van Steelant bleef hoogbaljuw en sterke man in het Waasland tot in 1604, hij was toen 71 jaar oud. Dat jaar gaf hij het ambt door aan zijn schoonzoon Philippe de Recourt de Licques.